

Početni napori oko izgradnje hrvatskog filozofijskog nazivlja

---

Barbarić, Damir

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 1994, 20, 463 - 481**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:679691>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

POČETNI NAPORI OKO IZGRADNJE HRVATSKOG FILOZOFIJSKOG NAZIVLJA*

DAMIR BARBARIĆ

(Institut za filozofiju,
Zagreb)

UDK 101
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 3. X. 1994.

Na podlozi drugdje ocrtane povijesne situacije duha u Hrvatskoj polovinom 19. stoljeća neće biti ni najmanje čudno da se općenita potreba za narodnim znanstvenim nazivljem osobito živo osjećala upravo u onim vidovima znanja koji se ponajviše odlikuju apstraktnošću i visokom potankošću raščlambe, naime u teologiji i filozofiji. Već u prvom godištu lista zagrebačke biskupije *Zagrebački katolički list*, utemeljenog s osnovnom svrhom da nakon revolucionarnih sveeuropskih potresa godine 1848. pokuša u smislu radikalne katoličke obnove duhovnom i socijalnom životu Hrvatske pružiti vjersko središte, sredotočje i okosnicu, jasno se očituje svijest o toj potrebi. U nepotpisanom dopisu uredništvu, objavljenom pod naslovom »Izjavljene želje radi bogoslovnih nazivah«, veli dopisnik:

»List ovaj bit će nam krasno jedno polje, u komu ćemo se duševno sastajati, literarno porazgovoriti, čiste u duhu evanđeoskomu misli jedan drugomu priobćiti, sveti Isukèrstov nauk u našem narodnom jeziku obširnie razviti; pak ako od potrebe bude, i način pokazati, kako ga proti svakom nasèrtanju braniti, i kako nepobožne navaljivaoce odbiti treba. (...) – Sada ja moju jednu želju ovdè izjavljujem. – U oglasu opredèljen je vidokrug (horizon) iliti naznačeni su predmeti ovoga lista. Ali o naznačenih predmetih u našem jeziku, kog još slovstveno tako rekav izobražavati počimamo, neda se pisati radi pomanjkanja stanovitih nazivah (terminah), trebalo bi dakle, da se ovi što prie u pretres uzmu, i osobito za njih u katoličkom listu mèsto opredèli; jer ako se nebudu nazivi

* Rad koji ovdje objavljujem očituje dio rezultata istraživanja u okviru znanstvenog projekta »Filozofijska terminologija i njeno zasnivanje u hrvatskom jeziku«, te je utoliko ulomak iz znatno obuhvatnije cjeline. Tematski se nastavlja neposredno na članak »'Rječnik je sok svega znanstva'« (Kolo 11–12, 1993) te posredno i na članak »Misliti u vlastitu jeziku« (Kolo 1, 1992). Početna rečenica teksta upućuje na prvi gore imenovani članak.

ustanovili, i ako svaki po svojoj volji bude termine kèrstio, tada se može poroditi samo smutnja, koja bi s vremenom samoj istini vère pogibeljna biti mogla. Ovakvi pako nazivi moraju se ustanoviti po prepirki (concertatio) jednog barem učenog društvanca, a ne po kakvoj vlasti; jer kanogod više očiuh više vidi, tako i više pametnih više dokučuju. – Ja sam bo u nekih naših narodnih listovih glede nazivah veliku nedoslèdnost opazio; samo ću navesti za primèr rèč *bitje*, pod kojom gdèkoji razumiju sad *ens*, sad *existentia*, kano da je to sve jedno, ta znamo, da *ens* jest sve ono, što u sebi protuslovja nesadèržaje, pak existiralo ono, ili neexistiralo. Zato scènim, da bi dobro bilo reći *ens bitje*, a *existentia bistvo* ili makar *bistvo*, i tako možemo imati *glagolj* bivstvujem, oli bivstvujem, existo.«¹

Vlastiti stav oko potrebe ustanovljenja nazivlja i o načinu tog ustanovljenja iznose urednici lista odmah u bilješci pod tekstem dopisnika: »Nedostatak ovaj s poçitanim g. dopisnikom i mi osètjamo te zato istu vruću želju gojimo: da se znanstveno nazivoslovje (terminologia) u narodnom jeziku našem što prie uredi. Nu ujedno i to mislimo, da se stvar ova svakako vremenu mora ostaviti, da ono donese lèka, gdè ga još za sad nijedan, ma najučenii naš domorodac, pružiti nemože; jer su ljudi, koji se živism kojim jezikom služe, obièno malo tvèrdoglavi, pak si po nikomu, dakle niti po kakvom 'učenom društvanцу' nedadu prepisivati, kako da govore. Već mislimo, da bi svèrsi shodnie bilo slèditi u tomu poslu primèr inih narodah, kod kojih nijednoga nije se znanstveno nazivoslovje na prečac, preko noć porodilo; već su ljudi pisali, pak se je s početka svaki sam s jezikom borio, dok se većina spisateljah nije odlučila: da ovaj naziv prime od jednog, a drugi od drugog i t. d. spisatelja, te se je tako sve pomalo ustanovila kod njih znanstvena terminologia i s vremenom prešla u narod. Rado da će i kod nas biti tako, nec aliter.«²

Urednici se, međutim, ne zadržavaju samo pri izricanju svog načelnog stajališta već odmah i sami vlastitim prijedlozima ulaze u neposredni terminološki prijemor, dodajući u drugoj bilješci pod tekstem svoje mnijenje o dopisnikovim sugestijama oko osnovnih ontologijskih termina: »Tako bi se i to moglo predložiti: da '*existentia*' zovemo '*bitak*' pa imamo glagolj '*bikujem*'. Nebi li ovo još meklje bilo i ethymologièno bolje? pa se ipak za našega znanja tim izrazom još nitko nije služio. Usus loquendi tyrannus! Međutim ovaj predlog svakako preporučujemo štovanim čitateljem.«³

No u isto vrijeme dok se zbiva ova tako zanimljiva i glede osnovnih načelnih alternativa vezanih za pitanja zasnivanja teologijskog i filozofijskog nazivlja u materinskom jeziku za sva daljnja nastojanja mjerodavna prepiska već se jedan mladi mislilac upušta u težak i krajnje neizvjestan pothvat te »samotne borbe s

¹ *Katolički list zagrebački* 1 (1849), str. 71.

² *Isto*.

³ *Isto*.

jezikom« o kojoj govore urednici. Naime, u istom godištu istoga lista objavljuje Franjo Rački, tada dvadesetjednogodišnji senjski sjemeništarač, u pripremi za skori put na studij u Beč, dvije kratke teološke rasprave *Kršćanstvo i čovječanstvo* te *Razum i vjera*. Do povratka u domovinu Rački u sljedećim godinama u Beču piše i u *Zagrebačkom katoličkom listu* objavljuje još niz studija (*Izvor izobraženja – prave prosvěte, Kakva da bude naša prosvěta, Okostnica sadašnje Spekulative, Speculatia poganstva...*), u kojima nalazimo prvi ozbiljan i temeljit pokušaj filozofijskoga mišljenja u hrvatskom materinskom jeziku.

Preko ranih teologijsko-filozofijskih spisa Račkoga uglavnom se u prikazima i razmatranjima njegova djela prelazi kao preko mladalačkih okušavanja bez nekog većeg značenja za njegovo kasnije zrelo usmjerenje na historijsku i »narodnu« znanost, što dakako historijsko-biografijski nije bez utemeljenja. Tako npr. Smičiklas u svom lijepom životopisu Račkoga tom ranom razdoblju posvećuje tek devet strana.⁴

Tek je 1975. Franjo Zenko u iscrpnoj i vrlo instruktivnoj studiji obradio filozofijske nazore Račkoga, stavio ih u širi duhovni horizont tadašnje Hrvatske i Austro-Ugarske monarhije, te odmjerio spram teologijskog nauka Antona Günthera, u kojega mladi Rački nalazi glavni poticaj i teorijski oslonac. O hrvatskoj situaciji pri pojavi ranih filozofijskih pokušaja Račkoga kaže Zenko: »Rački se kao filozofski pisac javlja tada kad u hrvatskoj filozofiji vlada gotovo potpuno mrtvilo. Osim crkveno-skolastičke filozofije, koja budući da je još sva u funkciji teološke propedeutike i apologetike, nema nikakva odjeka među tankim doduše, ali preporodom probuđenim intelektualnim slojem građanstva, nema još institucioniranih žarišta gdje bi se sustavno podučavale filozofije i drugih orijentacija. Pluralizam u našoj filozofiji javlja se tek potpunom uspostavom hrvatskog sveučilišta u Zagrebu 1874, kad crkva gubi monopol nad filozofijom jer svjetovnjaci preuzimaju podučavanje filozofije na svjetovnoj visokoškolskoj ustanovi. U takvoj konstelaciji u jednostoljetnom mrtvilu u hrvatskoj filozofiji – ono nastupa posljednjih desetljeća 18. stoljeća, tj. nakon Kačića, Boškovića i Stojkovića, i traje do 70-tih godina 19. stoljeća, tj. do Kržana, Markovića, Arnolda i Bauera – Rački sa svojim filozofskim spisima pridonosi stvaranju hrvatskoga filozofijskog jezika i modernog načina filozofijskog raspravljanja, napuštajući latinski jezik i skolastičku formu.«⁵ Zenko ne ulazi u navlastito razmatranje terminologijskih rješenja F. Račkoga, premda vrlo izričito naglašava njihovo značenje, ubrajajući ga »među one pisce u nas koji su se prvi suočavali s problemom stvaranja hrvatskog filozofijskog jezika«⁶ i nazivajući ga,

⁴ T. Smičiklas, *Život i djela Dra. Franje Račkoga*, U Zagrebu, 1895, str. 1–9.

⁵ F. Zenko, Franjo Rački kao filozofski pisac i teoretik »narodne« znanosti, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1–2 (1975), str. 37–73. Navod sa str. 38.

⁶ Zenko, *nav. dj.*, str. 37.

na drugome mjestu, »prvim koji je morao direktno savladavati, boriti se s problemima apstraktne terminologije«⁷. Mi ćemo se pak ovdje ograničiti isključivo na jezični, odnosno terminologijski aspekt navedenih spisa, ostavljajući po strani smisao i značenje samih u njima iznesenih misli i postavki.

Očito je da je sam Rački bio u potpunosti svjestan sve izuzetnosti vlastitoga položaja pri pokušajima da, recimo tako, zaore prve brazde višeg duhovnog pojmovlja u nevinom i dotad tako slabo obrađivanom narodnom jeziku. Navodeći prethodno jedan stav Kollárov, reći će tako na jednome mjestu: »Kroz misli, rječju ili pismom (dakle svakako jezikom) uživotvorene, razprostranjuje se svaka znanost čovječanska; jezik, kao izrazitelj misli jest nosioc tmine il prosvěte, otrova ili lěka, čudorednosti ili izopačenosti itd., dapače ja nemogu u jednom jeziku nešto misliti, nemogu si pojam kakav predstaviti, ako se u nje isti nenalazi; što jest dá kako naravno – a iz pojama krivih, ili krivo protumačenih, uvuku se tolike smutnje u znanosti, da možemo viděti dakle i u toj struci prednost našega jezika, koj se točnostju nad ine odlikuje.«⁸

Premda mu, kako kaže, »nije stalo do potanjih jezikoslovnih razmatranjah«⁹, već hoće »samo napomenuti mimogred divnu točnost i priměrenost našega jezika k prosvěti křstjanskoj«¹⁰, ipak se Rački izrijekom zadržava na temeljitom pretresanju nekoliko značajnijih naziva, pokušavajući iz jezično-etimologijskih njihovih sveza dokučiti i sam spekulativni smisao. O nazivu »duša« kaže tako: »*Duša* izvorno dolazi od rěči: duh (spiritus) što mniem je različno od dah – a (u těsniem znamenovanju spiritus) = dahati ili dihati«¹¹, prelazeći smjesta na još dva osobita primjera »točnosti našega jezika«: »Kđ divno sudaranje sa zdravim razumom nenalazi se u rěčih: svoboda (svoj-budi), osoba, kano individualnost o sebi (o-sobe = osoba) dělateljna; zakon, kano nešto, što nam jest od vlasti za-konati (česk: činiti) prestavljeno!«¹² Drugdje će opet iznijeti nazor da »rěč 'Bog'« vjerojatno znamenuje 'prauzrok', što svědoči obična jošte čestica 'bo, jer-bo'«, što sve nalazi »polag inih srodno sa sanskritskim: 'bhagavan', persianskim 'baga', bogati, blagi, blažen (beatus, venerabilis)«¹³. Konačno, uz riječ »um« dodat će sljedeću objašnjavajuću bilješku: »Od: jimat, sast. prijimati; koli philosophičan izraz! jur u etymologii svojoj 'těrpljivost' naznačuje. 'Razum' imao bi znamenovati, što latinom 'intellectus',

⁷ Zenko, *nav. dj.*, str. 39.

⁸ F. Rački, Kakva da bude naša prosvěta, *Katolički list zagrebački*, Tečaj II, broj 37, str. 290.

⁹ F. Rački, *nav. dj.*, str. 291.

¹⁰ *Isto.*

¹¹ *Isto.*

¹² *Isto.*

¹³ F. Rački, Okostnica sadašnje spekulatie, *Zagrebački katolički list*, Tečaj IV, broj 16, str. 123, bilj.

němcem 'Verstand', jer čestica 'rau' u Slavenah znamenuje vazda nešto jur dano, prijeto utvarati, raz-praviti. Znanstveno nazivoslovje ima i to u obzir uzeti, da se ni jedna reč neupotrebljava samovoljno.«¹⁴

Ovdje nam je sada redom priopćiti najznačajnije ishode tako shvaćenog »znanstvenog nazivoslovja« samoga Račkog, kako ga je on bio izgradio i uporabom iznio u naznačenim ranim spisima. Pritom ćemo, preglednosti radi, nazive poredati u nekoliko skupina, a izvorni termin na stranome jeziku pridodati u zagradi tamo gdje je to učinio i sam Rački.

1. Zadržani strani nazivi

philosophički
psihična moć

stvarno (= realiter)
oblično (= formaliter)
priroda
proměmba

2. Općeniti filozofijski nazivi

dogodovština
nazočan
prisutnost
povestnica
mudroznanstvo
mudroslovje
jedinkoslovje (= monadologia)
dušoslovac

stvor
bezkonačno, bezuvětno (= apsolutno)
razlog
jestvo (= Sein, ens)
zaklad (= substantia)
sučinitelji (= coefficientes)
pripadci (= adhaerentia)
podstata (= substantia)
postupno (= gradualiter)
těrpljenje

3. Općemetafizički nazivi

věrhovno bitje
počelò
temelj
uzrok
tvorac
bitnost
narav
stvarnost
bivstvovati
bivstvo (= existentia)
sućtvo (= substantia)
bezdno
uputjenje (= incarnatio)
natez (= attractio)
svemir
ustrojnost (= organizam)

učinkovanje
utvar (= forma)
moć (= facultas)
sila (= vis)
dělateljnost
uvětan (= conditionatus)
prětvora (= modificatio)
svemiran (= mundanus)
ustvaren (= realisatus)
podstatno, sućno (= substantialis)
uzročnost (= causalitas)
stvarnost, sbiljnost (= realitas)
pripadak (= accidentia)
svebožtvo (= pantheismus)
postupnost, naslednost (= successio)
bivanje (= Werden)
uzporednost (= Nebeneinander)

¹⁴ F. Rački, *nav. dj.*, str. 122, bilj.

jestestvo (= esse, τὸ εἶναι)
 odsjev (= effulguratio)
 pèrvak (= ἀρχή)
 izčesa (= materia)
 srastitost (= concretio)
 nesèk, pèrvak (= atom)
 utvaran (= formalis)
 miroduh (= Weltgeist)
 pramatica (= Urstoff)

razstaviti (= abstrahere)
 samozrenje (= sui ipsius intuitio)
 mnènje (= hypothesis)
 podmetnost (= subjectivismus)
 dvoumje (= skepticisam)
 svètogled (= modus intuendi)
 pričinjaenja (= apparentiae)
 umozorno mišljenje
 opažnja (= perceptio)

4. Psihologijsko-spoznajni nazivi

mnènje
 dvojit
 mečta (= chimaera)
 duh (= spiritus)
 pomisli
 samosvèst (= Selbstbewußtsein)
 um
 mnènje (= hypothesis)
 razum (= intellectus, Verstand)
 misao
 umozor (= idea)
 pojam

5. Logički nazivi

podmet ili stavka (= thesis)
 izmèrje (= definitio)
 raznost (= differentia)
 protuslovlje
 umstvovanje
 prenosi (= metaphorae)
 zahtèvanje (= postulatium)
 vèrovka (= axioma)
 prisudak (= kategoria)
 istorodan (= homogeneous)
 odvisnost (= dependentia)
 izvodjenje (= deductio)

Ovdje nam još nije do zamašnije diskusije rješenja do kojih je Rački došao svojim naporima da iznade hrvatske istoznačnice za sve stručne termine filozofije s kojima se u vlastitome mišljenju suočavao. Njegovu radikalnost u tim naporima najbolje svjedoči činjenica da gotovo nijedan od stranih termina nije ostavio nepreveden, njegovu dosljednost pak činjenica da je u pravilu nastojao jednom stranom terminu pridijeliti samo jedan hrvatski izraz. Doseži i ujedno ograničenja mogu se možda ponajbolje očitati na njegovoj upotrebi naziva koji poblizhe raščlanjuju i određuju najtežu filozofijsku problematiku, onu ontologijsku. Ono što danas uobičajeno nazivamo »bitak« to Rački imenuje »jestestvo«, dok za naš izraz »biće« i sam rabi naziv »bitje«. Našao se, međutim, samom stvari prinuđen odrediti još jedan naziv, koji na neki neobičan način imenuje ono što je između jednog i drugog, ni »bitak« ni »biće«, a opet ujedno nekako i jedno i drugo. Rački naime rabi i naziv »jestvo«, tumačeći ga kao istoznačnicu s njem. Sein, dakle izrazom za »bitak«, te s lat. ens, dakle izrazom za »biće«. Ambivalentan položaj tog »jestva« bjelodan je iz rečeničnih sklopova u kojima ga Rački upotrebljava. Tako će na jednome mjestu govoriti o tomu da se »bitje osvèdočuje o vlastitom jestvu«, pri čemu »jestvo« očito znači otprilike što danas »bitak«, u jasnoj razlici spram »bitja«. Drugdje će, međutim, priopćavajući osnovni stav

elejaca, kazati da »samo jestvo bivstvuje, ništara neima«, pri čemu, čini se, pod »jestvom« ipak nekako misli »ono koje jest«, a manje sam »bitak«.

Dok se dakle za najviše ontologijske odredbe služi izvedenicama iz korijena sadržanog u prvom licu prezenta glagola »biti«, dakle u obliku »jesam«, dotle za niže i izvedenije ontologijske nazive rabi sam infinitiv »biti«, odnosno »bivati«. Tako za njem. Werden postavlja naš naziv »bivanje«, za lat. existentia »bivstvo«, za existere »bivstvovati«, a za essentia »bitnost«.

Najveće misaone teškoće čini mu očito lat. termin substantia, koji prevodi trovršno. Jednom se oslanja na opisni interpretativni prijevod »zaklad«, drugi put postupa čisto etimologijski, prevodeći s »podstata«, dok se treći put oslanja na stari crkvenoslavenski izraz, prilagođen hrvatskim glasovnim zakonima, te prevodi sa »sućtvo«.

Opisno-smislenim prijevodom služi se i kod lat. termina materia, imenujući je kao »izčesa«, valjda izravno prema Aristotelovoj odredbi »materije« kao onoga »iz čega« jest nešto. Etimologijskim se opet služi prevodeći lat. subjectum s »podmet«, čemu bi valjda odgovaralo i »predmet« za objectum. No, isti izraz »podmet« rabi i za termin thesis, uz etimologijski bliži »stavka«. Kako mu je izraz »podmet« već iskorišten, to ne može njime, što bi inače valjalo, izražavati termin hypothesis, pa ostavlja smisljeno i etimologijski neodgovarajuće »mnjenje«.

Navedene kratke primjedbe imale su jedinu svrhu u tomu da pokažu kako je i koliko plodonosnom bila radnja Franje Račkoga na izgradnji hrvatskog nazivlja filozofije. Da je on pri tim pokušajima morao, sve dublje ulazeći u misaono primjeravanje našega jezika osnovnim riječima cjelokupne predaje filozofije, sve to više ulaziti u zapleten i na koncu već neprohodan labirint unutrašnjih smislenih veza riječi i pojmova u beskonačnosti njihovih mogućih odnosa, to upravo i svjedoči svu ozbiljnost, dosljednost i radikalnost njegove »osamljene borbe s jezikom«.

Rački je sam, poznato je, uskoro posve napustio svako vlastito bavljenje filozofijom i posvetio se prije svega povijesnoj znanosti. Možemo, međutim, bez dvoumljenja pretpostaviti da ga je upravo stalna svijest o potrebi gradnje narodnog nazivlja, a prije svega vlastito iskustvo u tom teškom i jedva napredujućem poslu, vodilo pri osnivanju i koordiniranju tijela kojem je bio stavio u zadaću izradu jednog terminologijskog rječnika hrvatskog znanstvenog nazivlja.

* * *

Otrilike u isto vrijeme kad i Rački, još se jedan teolog okušao u zadaći izlaganja teologijsko-filozofijske problematike u materinskom jeziku. U četvrtom godištu *Zagrebačkog katoličkog lista* iz 1852. godine objavljuje Vilhelm Švelec u dva nastavka raspravu *Sidro mudroslovja*.

Premda i taj tekst karakterizira nastojanje da se što više termina izrazi hrvatskim jezikom, ipak je Švelec u znatno kraćem tekstu od onog F. Račkoga bio prisiljen zadržati mnogo više stranih termina nego ovaj. Pobjavimo značajnije nazive, držeći se iste razdiobe kao i gore, označavajući s a) nazive u kojima se Švelec slaže s Račkim, a s b) one kojima se od njega odvaja.

1. Zadržani strani nazivi

princip
 analogia
 forma
 materialisam
 theoria
 spekulativan
 transcendentan
 sphaera
 filosofički
 ateistički
 theistički

2. Općeniti filozofijski nazivi

a) mudroslovje
 dogodovština
 pověstnica
 b) sgodovnica
 pověst
 siloslovje (dynamika)

3. Općemetafizički nazivi

a) jestvo
 svemir
 sućnost (substantia)
 bezuvětan (apsolutan)
 bitje
 oblik (forma)
 postavno (positivno)
 dēlateljnost

predmet
 b) přetvor (modificatio)
 podstatni pojam
 sgodovno
 sastavnost (concretnost)
 sbiljno (faktično)
 razvoj (processus)
 činost
 preobraziti
 vasioni svet
 podmet (substratum)
 obličaj (forma)
 bitno
 opreka (Gegensatz)
 sobstven (subjektivan)
 obstojati

4. Psihologijsko-spoznajni nazivi

a) pojam
 razstavni (abstraktni)
 zrēnje (intuitio)
 svēst
 um
 razum
 b) čuvstvo
 razumak
 umozorstvo (idealizam)
 izkusno

5. Logički nazivi

b) misloslovno (logično)

Švelec dakle rabi »jestvo« isključivo u smislu »bitak« i ne dospijeva do dublje ontologijske ambivalencije, koju smo susreli u Račkog. Za »povijest« ima on uz »dogodovština« i »pověstnica«, kao i Rački, još i »pověst« i »sgodovnica«, pri čemu je osobito zanimljiva njegova veoma česta upotreba pridjeva »sgodan«,

otprilike u smislu »pravi«, »prikladni«, što onda naknadno baca pojašnjavajuće svjetlo na razumijevanje biti povijesti iskazane nazivom »sgodovnica«.

Od tri naziva F. Račkoga za substantia Švelec ima samo jedan: »sućnost«, premda ipak rabi i pridjev »podstatan« u smislu supstancijalan: »podstatni pojam«. Za razliku od Račkog lat. subjectum on prevodi hrvatskim »sobstvo«, što je svakako bliže pravome filozofijskom značenju koje je taj termin zadobio novovjekovnim razvitkom filozofiranja. »Podmet« F. Račkoga pak upotrebljava on za lat. substratum, što je etimologijski dobro pogodeno. Ipak, srazmjerno malen opseg Švelevoga misaonog zahvata u ovoj kratkoj raspravi nije ga ni mogao dovesti do temeljitog, sustavnog i obimnijeg terminologijskog rada u punom smislu riječi.

***

Gimnazijski udžbenik logike Vinka Pacela predstavlja vjerojatno najradikalniji pokušaj iskazivanja cjelokupne građe te filozofijske nauke isključivo hrvatskim jezikom. Udžbenik je, pod naslovom *Logika ili mistoslovje*, objavljen u Zagrebu 1868. godine, kao prvi dio »filozofijske propedeutike, t.j. priprave mudroslovju za gimnazije u Trojednoj kraljevini«. Drugi dio propedeutike, naime psihologija, koju je Pacel, prema Cuvaju, imao gotovu, nije nikada objelodanjen.

U kratkom, no vrlo interesantnom, predgovoru veli Pacel: »Glavna zadaća, pridesiti pojmove logike, a tim i nazivlje, pojmovanju hrvatskoga jezika i obratno – to bi imalo biti posredovni onaj pravac, kojim nakanih poći, pišuć ovu logiku.«¹⁵ O teškoćama, međutim, na koje je pri ostvarenju svoje nakane naišao i o nuždi svojevrsnog sustajanja na putu posvemašnjeg i radikalnog purizma svjedoči sam daljnjim iskazom, u kojemu sažima bitna i posve načelna otvorena pitanja svojeg i svakog sličnog pokušaja: »Něke nazive nisam preveo, ostaviv ih u izvoru to gèrčkom to latinskom. Najpriličniji mi se tomu razlog prićini, što o njih, kakovi su, nevrėdi načelno pravilo: a principali (ili a potiori) fit denominatio, nego živu od praotacah filozofije, posvećeni vremenom, porabom a nešto i tegobom převodnom tako, da im s praktičnosti nije prigovora. Među převodne tegobe broji se ne samo převod tvari, t.j. smisao, nego i oblikovni, što bi naime u hėrvaštini naziv izašao sastavljen, ćim bi se nauci jedva pomoglo. O vėrnu převodu naziva nemože biti govora, ako uzmemo, da se je smisao naziva vremenom morao promėniti ili barem popromėniti i naprėdku se prilagoditi. – Medje pako za pravilo, koje nazive treba prevesti, a kojih netreba, neima u nijednom jeziku. K tomu dodajemo i tu okolnost, da je istina, ako i žalostna, da sustavna znanja o filozofiji bez starih i bez novih jezika nemože biti: savez im je prejak, nemože ga svladati nijedan jezik posebice – s toga bio bi i svaki napor

¹⁵ V. Pacel, *Logika ili mistoslovje*, U Zagrebu 1868, str. V.

zalih. A da li će pokusi i iztraživanja o velikom savezu između mudroslovja obćega i između mudroslovja u našem jeziku oboriti ovo mnjenje – ali istom nakon komparativne prouke ove vrlo nove znanosti – ili da li ih neće oboriti: to je predmet dostojan, ali za ovaj čas jošte iza vidika.«¹⁶

Ovdje iznesene Pacelove misli upravo pozivaju na raspravu, imponirajući svojom i danas živom aktualnošću, zasnovanom očito na dugom zbiljskom iskustvu tog »pridešavanja«, koje je sam pisac vidio svojom osnovnom zadaćom. Razvijanje i raspravu ovdje načetih pitanja ostavit ćemo, međutim, za naša zaključna razmatranja. Ovdje nam valja prije svega izlučiti Pacelovo filozofijsko nazivlje i redom ga predstaviti. Taj je posao znatno olakšan time što je sam autor na kraju svog udžbenika priložio »abecedno tražilo«, u kojem daje iscrpan popis termina, započinjući kako s latinskim izvorima tako i s hrvatskim. Ipak je od koristi proći i cjelokupni tekst udžbenika jer ponegdje uporaba naziva u kontekstu tek otkriva pravo značenje koje mu Pacel namjenjuje.

Na nekoliko mjesta okušava se Pacel i u jednoj, recimo tako, jezično-spekulativnoj metodi objašnjenja i punog određenja pojma o kojemu govori. Iznesimo ponajprije te primjere.

Na samom početku knjige nalaze se pobliže odredbe pojmova »tijelo« »duh i duša«, te »tvar«: »1. T i e l o (od tēti, titi, tovēti i toviti, t.j. rasti, debelēti, umnažati se) znači daklě svakako něšta tvarna, sgrabna (corpus). (...) 2. d u h i d u š a (od dъhъ, duhnuti, duhati itd.), znači daklě svakako něšta, što se niti vidi, niti može sgrabiti, niti osētiti ikako kojim sētilom, daklě n e t v a r n o (spiritus, spirare, itd.); d u š a (duh'ja, anima), sravni duh, duha, dušac, dah, dahnuti, itd.« (...) T v â r, materia, materies, die Materie, Stoff, u obće; posebno znači:

t v â r, t v â r i n a, něka prirodna, proizvod prirode davni ili sadašnji;

l á t a k (Stoff) uradjena, ugotovljena, učinjena, obćinjena tvar (vuna, svila, mavez itd. tkanina);

t v o r i v o, različno, od čega ima što biti, tvoriti se;

g r a d i v o, različno, od čega se ima što graditi; izčesina, česovina itd. je-
su skovane i izlišne rēči.«¹⁷

Uz pojam »pojma« kazat će: »Ponjati, pojmiti, poumiti, poimati, poumljati, pojimljivati, poumljivati šta, concipere (concepire, intendere, begreifen) t.j. razgovētno misliti, tako da se može razborom razlikovati od čega inoga. Razumēti, razumēvati, koga, šta, intelligere (comprendere, capire, verstehen), ne samo razlikovati, nego razborom i umom biti sposoban, vēšt komu, čemu.«¹⁸

¹⁶ V. Pacel, *nav. dj.*, str. VI i d.

¹⁷ V. Pacel, *nav. dj.*, str. 1 i d.

¹⁸ V. Pacel, *nav. dj.*, str. 7 i d.

Uz »bistvo« čitamo: »Biće, suće (zastarjelo) subs. verbale od biti, ens, Wesen; bistvo, sućtvo (zast.) abstraktno, pojmovno; sućanstvo, substantia u smislu metafizičnom, dogmatičnom; bitisanje, bivstvovanje, subst. verbale, da se jače označi trajanje.«¹⁹

Konačno, uz »istina«: »Istina (mj. j e s t i n a, što j e s t, biva itd.)«²⁰

Drugdje nije Pacel ulazio u slična jezično-etimologijska razglabanja već se ograničio naprosto na iznošenje vlastitoga hrvatskog naziva, ukazujući uvijek na njegov strani izvornik. I premda bi se prema izvjesnom ublažavanju početnog radikalno purističkog zahtjeva, kakvo smo susreli u predgovoru, moglo zaključiti da je nemali broj temeljnih filozofijskih termina ostao u svom izvornom, latinskom ili grčkom, obliku, ipak to nije slučaj. Broj zadržanih internacionalizama zapravo je prilično zanemariv i svodi se – koliko smo pobrojali – na sljedeće:

aksiom	kategorije
antropologija	konkretan
enkiklopedija	kritika
exegeza	metafizika
filozof	metoda
hermenevtika	phainomenon
kanon	teoretički

Pacel štoviše u svojoj izvornoj nakani ide tako daleko da će u narodni jezik prevesti i tako internacionalno udomaćene termine kao što su npr. logika, arhitektonika, metodika, kronologija, stavljajući na njihovo mjesto kovanice: misloslovje, osnovoslovje, načinoslovje, vremenoslovje.

Izložimo sad najznačajnije od njegovih nazivaka:

bezuvećtan (apsolutan)	istovit, jestovit (assertoricus)
biljeg (nota)	izključivati (abstrahere)
bitan (essentialis)	izreka (propositio)
čustvovati, čutiti, čustvo	izum (ratiocinium)
ćud (= svota duha i duše)	jestan (positivus)
dokaz (demonstratio)	ličan (formalan)
duh (spiritus)	mnjenje
duša (anima)	možan (problematicus)
dvogovor (dialogus)	načelo (principium)
dvojba	nalika (analogija)

¹⁹ V. Pacel, *nav. dj.*, str. 200.

²⁰ V. Pacel, *nav. dj.*, str. 205.

nazoran (intuitivus)	razgodba (dispositio)
niječan (negativus)	razgovoran (discursivus)
odredba (determinatio)	razlog
omedjašen (restrictus)	razluka (distinctio)
osjetiti (= čustvovati, ćutiti)	razmatranje (meditatio)
oznaka (definitio)	razredba (classificatio)
podmet (subjekt)	razsud (discrimen, Urtheilskraft; razbor, discretio, reflexio)
pojam (conceptus)	razum (intellectus)
ponjati (= razumeti)	sětilo
postavan (positivus)	sgloba (sinteza)
posveman (absolutus)	skazka (die Sage)
posljedica (consequentia)	sprotnost (antithesis)
povédanje, predavanje (traditio)	sud (judicium)
povět (= zaključak)	ukon (effectus)
prédmet (objekt)	um (ratio)
prédmněva (suppositio)	uměća, umića
prédmněvak (hipoteza)	umotvor
prirok, pogovor (predikat)	uvět (conditio)
prítća (narratio, Erzählung)	zaključak (conclusio)
protuslovje	zbilja (realitas)
provět (praemissa)	znak (= biljeg)
razbor (= rzsud)	zor
razdělba (partitio)	
razgloba (analiza)	

Latinske odnosno grčke termine, ukoliko nisu već navedeni, prevodi Pacel kako slijedi:

abstractio = mišljenost, pomišljenost	comparatio = prispodoba
abstrahere = izlučivati	distinguo = lučim, razlikujem
accidentalis = slučajan	principium = načelo, razlog
acta = čini, zaključci	problema = zadaća
analyticus = rěšitben, razrěšujući, rěšivni	ratio = razlog, um
a posteriori = izkustvom, izkustven	realis = stvaran, zbiljan
a priori = umom, umovan	relativus = uvetan, odnosan
argumentum = dokazbeni razlog	repraesentatio = Vorstellung, pomiso
atom = počelo, prapočelo u kemiji	

Sa stajališta problematike filozofijskog nazivlja svakako je šteta da Pacelu nije uspjelo objaviti i priredeni udžbenik psihologije. Tada bi se pred nama rasprostrela još bogatija zbirka vrijednih i poticajnih rezultata njegova mukotrpnog terminološkog rada. No i ovako nam *Logika* pruža dragocjenu zalihu ne samo uže logičkih nego i općenito filozofijskih nazivaka, očito temeljito promišljenih, dugo i strpljivo traženih i odmjeravanih, konačno u velikoj mjeri i danas vrijednih nasljedovanja.

* * *

Svoj vrhunac dostiglo je nastojanje oko izgradnje i uspostave vlastitog hrvatskog nazivlja u filozofiji djelatnošću i djelom Franje Markovića, prvog profesora filozofije na sveučilištu u Zagrebu. Nažalost samo je manji dio te djelatnosti moguće za sada proučiti, prosuditi i eventualno produktivno nasljedovati, budući da su njegova predavanja iz logike, povijesti filozofije, pedagogije, psihologije i nauka o spoznaji ostala neobjavljena i samo su dijelom sačuvana u rukopisu u Arhivu HAZU. Filozofijsko, no možda i još više terminologijsko značenje Markovićevo tek bi objavljivanjem tih rukopisa moglo primjereno izaći na vidjelo. Srećko Kovač, koji je obradio samo dio rukopisa predavanja iz logike, nalazi kako »tekst upravo dokumentira traganje za odgovarajućim hrvatskim logičkim (i uopće filozofijskim) nazivljem i izričajem«²¹ i naglašava »posebnu Markovićeovu skrb za jezik (npr. nazivlje)«²². Daljnja istraživanja rukopisne Markovićeve ostavštine obećavaju na tom polju mnogo korisnih spoznaja.

No i u samom njegovu objavljenom životnom djelu *Razvoj i sustav obćenite estetike* nalazimo pravu riznicu hrvatskoga nazivlja, ne samo iz ograničenoga područja estetike nego iz cjelokupne filozofije. Kao malo tko, Marković je već svojim obrazovanjem bio tako reći predodređen za djelatan zahvat u jezik mišljenja. Uz filozofiju, u Beču studira i klasičnu filologiju i slavistiku, te polaže i ispite za gimnazijskog profesora za predmete hrvatski, grčki i latinski. Dobro poznavanje osnovnih jezika filozofije, kao i osobito istančan smisao za jezik, očitovan ponajprije u njegovu pjesničkom i uopće literarnom djelu, svakako su bili neophodni uvjeti njegovih okušavanja u tvorbi temeljnog filozofijskog nazivlja u hrvatskom jeziku. Sami po sebi, međutim, ne bi ti uvjeti bili dostatni kao pokretalo i bitni poticajem, da nisu pridošli osnovnom i sveodređujućem Markovićevo filozofijskome motivu, koji se može najbolje možda s Bazalom iznaći u misli *narodnoga individualiteta*.

Albert Bazala, učenik Markovićevo, dugogodišnji slušač njegovih predavanja i kasniji suradnik, u svojem »filozofijskom portretu« učitelja ovako parafrazira temeljnu misao njegovih uvodnih predavanja logike: »Po filozofijskom duhu i samo u njemu narod će biti stalan sjedilac na ovoj zemlji, koju haran naziva svojom domovinom. 'Ne ćeš zadržati svoje domovine tvarne, ako nijesi stekao domovinu duhovnu: ova ti je jedini branik one.' Spremajući se na osvajanje toga svijeta najprije nam je izobraziti duh, uzgojiti ga na tuđoj filozofiji, ali nam jednako valja paziti, da se ne damo u jaram bilo kojega 'inorodnoga' smijera.

²¹ S. Kovač, Formalizam i realizam u logici. Franjo pl. Marković i Gjur Arnold, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 35–36 (1992), str. 141–182. Navod sa str. 144.

²² S. Kovač, *nav. dj.*, str. 151.

Svaki narod mora s vremenom stati na svoje noge i oteti se stranim utjecajima. Zahtjev narodne kulture, a u tom je sadržan i zahtjev filozofije narodne, nije samo stvar časti i ugleda, nego stvar narodnog karaktera. Filozofija stranih naroda neka bude kao dojlja, koja – ma i ne bila rođena majka – na noge postavlja narod, ali ga i duševno oslobađa. Uvjet je tomu, da se ne držimo samo jednoga naroda. Prosvjeti našoj nije se držati samo njemačke kulture, inače izgibosmo u pukom nasljedovanju, i klica samorodna, samosvojna usahnu. Ali su tu Englezi, Francuzi, sjeverni Slaveni, a prije svih stari Heleni, u kojih nam je crpsti okrepno piće na putu k istini, ljepoti i dobroti. Pomažući se tako bit će nam moguće, da strane utjecaje, u prvom redu njemačke, ublažimo toliko, te nam neće iskvariti bivstvo, a s vremenom će naša žica toliko ojačati, da će se jasno razbirati u misaonoj slici svijeta i života, a i u samom će se životu naroda vidljivo pokazati. Tko osvoji sebi logiku misli, osvojit će sebi i logiku čina.²³

Duhovna domovina uvjet je dakle one tvarne. Ta se pak duhovna domovina zadobiva samo i jedino po filozofijskom duhu. Taj duh opet mora se izgraditi na karakteru narodnom, na »klici samorodnoj, samosvojnoj«, na tom sredotočju cjelokupnog filozofiranja Markovićeve. Drugdje referira Bazala: »Prava je kultura samo ona, koja je ucijepljena na zdrav korijen narodne individualnosti: jedino tu može da se razvije snažno, slobodno i usrdno. Nužna pretpostavka tomu jest, da onaj osnov bude dovoljno podražljiv, te ne bi postao nepristupan poticajim, elastičan, da promjenu prilika, u kojima narod živi, svojim očitovanjima prati, i osjetljiv, da tendencijama, što se u biću i žiću naroda pripravlja, dade potrebnu rezonancu, ali u isti čas mora on biti i toliko sabran, da utjecaje, što ih prima, omjeri o svoje zdravlje i o slobodu, toliko jak, da ih presvoji i presvojene sebi prisvoji. On mora biti trajan korektiv kulturnoga držanja i stvaranja u duhu vjernosti: napredan i konzervativan, pristupan razvoju, ali i postojan. Samo tako može narod u povjesnom tečaju održati svoj kulturni pravac i ostati sebi vjeran. Marković je dobro vidio, koliko je narodu našem potrebno, da se ovako zamisli u svoje bivstvo – i u budućnost svoju.«²⁴

Tek na podlozi ove ovako Bazalinim riječima ocrtane *metafizike povijesnog individualiteta*, nazovimo je tako, dađu se doista razumjeti motivi i ciljevi Markovićevih terminoloških zahvata i ocijeniti njihovi dometi i domašaji. Jednako kao što upravo na toj i takvoj podlozi trebaju počivati i sva eventualna daljnja nastojanja da se na tragu Markovićeve i u od njega zacrtanom smjeru čine novi koraci jezičnog pridešavanja filozofijskoga mišljenja.

Izričitu tematsku refleksiju o problematici jezika i o jezičnom aspektu mišljenja u objavljenim radovima Markovićevim ne nalazimo, no usputne ali stoga

²³ A. Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića*, Rad JAZU 224, Zagreb, 1921. Pretisak kao zasebna knjiga: Zagreb, 1974, str. 17.

²⁴ A. Bazala, *nav. dj.*, str. 21 i d.

ništa manje bitne i značajne opaske susreću se često. Slično Pacelu, kako smo gore vidjeli, i on će vezivati istinu s istotom: »Hrvatska, staroslavenska i ruska riječ 'istina' obilježuje dobro ovu osobinu spoznavanja, da ono izvršuje logičko načelo istovetnosti (Marković je očito pomišljao na to, da se u riječi 'istina' krije korijen, koji je u riječi 'isto'). Drugi jezici ne zovu istinu tako; češki i poljski jezik ima za to riječ 'pravda', a to znači jednakost čina i učina (akcije i reakcije), dobra djela i nagrade, zla djela i kazni. Logička istina i etička pravda imaju zajedničko obilježje, da vrše zakon istovetnosti: istina u području misli, pravda u području voljnih čina. Otud i jest psihologijski moguće, da u jednim jezicima pravda znači logičko, u drugima etičko izjednačenje, no i hrvatski izričaj 'pravo reći' dovodi logičku funkciju u svezu s etičkom.«²⁵

Naznačeni temeljni metafizički oslonac na povijesnu individualnost očito je Markovića nukao, a poznavanje bitnih jezika europske predaje mišljenja to mu je omogućavalo, da u svojim predavanjima počesto naoko uzgred reflektira srodnost i različnost osnovnoga značenja pojedinih središnjih filozofijskih termina. U Bazale tako nalazimo izvješće o jednom od zacijelo mnoštva sličnih slučajeva: »... razboritost – riječ sama već je karakteristična te u grčkom jeziku znači zdravu pamet, u latinskom predviđanje posljedica (prudencia), u njemačkom uvidavnost (Vernünftigkeit), u hrvatskom pravo razlučivanje (bez razbora je isto, što bez razlikovanja).«²⁶

Sličnih primjedbi nalazimo i u objavljenoj *Estetici*. Tako npr. uz termin eidos: »(Eidos znači Aristotelu isto što i Platonu, naime rodovni pojam, genus; eidos znači mu doduše također isto što oblik, morphe, ali ipak ne valja eidos prevoditi riečju 'oblik', nego riečju 'pojam', i to upravo 'rodovni pojam').«²⁷ U povodu našeg izraza »stvar« reći će: »Iz stvari postaju pojavne pojedinke stvari (t.j. satvari, koja naša rieč je za čudo zgodna i obilježna prema Aristotelovoj nauci).«²⁸ Drugom će opet zgodom izriječkom upozoravati na potrebu skrbi o duhu našega jezika pri pojedinačnim konkretnim slučajevima prevodenja: »Znatan je za estetiku Novoplatonovac Longin..., koji je pisao prvu stručnu razpravu o divotnom (uzvišenom) pod naslovom 'περὶ ὑψους' (Što su Latini preveli riečju 'sublime', a mi, povodeći se za njemačkim prievodom 'erhaben', obično prevodimo riečju 'uzvišeno', premda ta metafora neće biti prema duhu našega jezika, nego bi po svoj prilici bolje bilo, da kažemo 'divno, divotno', koja bi rieč izticala subjektivnu, usebnu dojamnu stranu uzvišenoga).«²⁹ Tomu na

²⁵ A. Bazala, *nav. dj.*, str. 65 i d.

²⁶ A. Bazala, *nav. dj.*, str. 93.

²⁷ F. Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, U Zagrebu 1903. Pretisak: Split, 1981, str. 63.

²⁸ F. Marković, *nav. dj.*, str. 64.

²⁹ F. Marković, *nav. dj.*, str. 119.

općenitoj razini odgovara sljedeća načelna postavka: »Kad se dakle u hrvatskom slogu vrieže metaforne rieči prevedene iz inih jezika (ponajpače iz njemačkoga, kud i kamo abstraktnijega), izopačuje se jasnoća i osobinska obilježnost hrvatskoga jezika.«³⁰ Konačno, vlastiti će credo u pitanjima vezanim uz jezik, mišljenje i prevođenje Marković sažeti u jezgrovitoj i značajnoj napomeni koja, premda se izrijekom odnosi samo na pjesničku i opće literarnu djelatnost, svoje važenje očigledno proteže i na polje filozofije, štoviše možda na nj ponajprije: »Svakako je hrvatskome pjesniku ili umjetniku kojegod struke, da bi izvršio zahtjev estetičkog oblika količinskoga, prieka potreba, da pomnivo proučava jezične i umjetničke tvorevine, prirodne i duševne osobine svojega naroda i svoje domovine. A uza to ostaje sav mah razvoju i izjavljaju njegove pojedinačne osebnosti, bilo u pjesničkoj bilo u kojoj drugoj umjetničkoj tvorbi. Jer književnost i umjetnost bile bi izlišne, kad bi im bilo samo ropski pogovarati i potvarati sve ono, što je sam puk izrekao i satvorio, a ne bi im bile dozvoljene nikakove prinove, dakako prisnovane na pučke tvorevine i prema njim dalje razvijene, usavršene.«³¹

Tko barem i donekle poznaje prilike s konca prošloga i samog početka našega stoljeća na području jezika i jezične politike u Hrvatskoj, tome će odmah biti jasno na što se odnosi i kamo smjera bitni stav ove napomene, kao što će u njoj moći prepoznati i vlastito Markovićevo obrazloženje njegova nepokoravanja tada već više od desetljeće službeno prihvaćenom i propisanom vukovskom pravopisu, time onda i sintaktičkim, a i leksičkim nazorima stranim zagrebačkoj jezičnoj tradiciji.³² Dostojanstveno i odlučno brani tu Marković potrebu i pravo da se za više umjetničke i uopće duhovne potrebe nadiđe jezik prostoga puka te da se, u svrhu prisvajanja najviših duhovnih sadržaja, napusti ropska služba puku i uskom krugu onoga od njegove strane stvorenoga, upuštajući se u težak i vazda nezahvalan posao oko jezičnih, a dakako onda i misaonih, »prinova«.

Izložimo sada neke od najvažnijih takvih prinova samoga Markovića, kako ih nalazimo očitovane u *Estetici*. Termine ćemo dati u abecednom slijedu, ne dijeleći ih u skupine. Kao i dosada, u zagradi donosimo onu riječ koju i sam Marković navodi kao uzor i izvorište vlastitoga hrvatskog nazivka. Izbor je izvršen na temelju građe sadržane u *Estetici*, čemu je pridodano još nekoliko općenitijih filozofijskih termina iz rukopisa *Logike*, prema popisu što ga je sačinio Kovač.³³

³⁰ F. Marković, *nav. dj.*, str. 314.

³¹ *Isto*.

³² Usp. Z. Posavac, *Ususret estetičkom psihologizmu Moderne, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine 29–30* (1989), str. 25, s bilj. 53.

³³ S. Kovač, *nav. dj.*, str. 172–182.

biće (substancija)	nebičje, nebiće (non ens, τὸ μὴ ὄν)
biće (τὸ ὄν ili τὸ οὐσία)	obćeniti čut (sensus communis)
bićno (substancijno)	oblik (forma)
bićni bitak	obstanak (persistencija)
bićno bivstvo	obuzročenost (kauzalnost)
bićnost	obzirično (relativno)
bitak (existentia)	očut
bivstvo, bistvo, bitnost (essentia)	odlučivanje, odlučba, odlučitba, (apstrakcija)
blaženost, blagota (εὐδαιμονία)	odredjaj, omedjba (definitio)
čini (πράξις)	ogledbeno (eksperimentalno)
čuvstvo, srce (ἦθος)	osjećalo
čutnja	osjet (senzacija)
dobročutan (etičan)	paličenje, priličivanje, priličba (μίμησις)
dopudben (komplementaran)	palik
doumljivati (deducirati)	po naravi (φύσει)
dvobirak (alternativa)	počela (ἀρχαί, principia)
gibanje (κίνησις)	poimanje (percepcija)
hotnja	pojam (conceptio)
izgled, tip (παράδειγμα)	pojava (phenomena)
izjav ili jav (fenomen)	pojediničća (determinirajuća)
istovetba (identitet)	poobčujuća (reflektirajuća)
ječni (pozitivni)	ponova (reprodukcija)
jek – nijek – sastav (teza – antiteza – sinteza)	porječak (kontradiktorni suprotak)
jek – nijek – srijek (teza – antiteza – sinteza)	pouzorbeni (idealizirajući)
jednostavan (concretus)	pratvar (prima materia)
krasnoćutan (estetičan)	predmet (objekt)
mašta (fantazija)	prednjak (premissa)
medjusobica (relacija)	prepočinjati, upodabljati, paličiti (μιμεῖσθαι)
mišljevin, umisljica duha	priličbeni patvor
mnjenje (δόξα)	prividjaj
možno, mogućstveno (potencijalno)	prirok (predikat)
možnost (δύναμις)	pročišta (katarsa)
načelo (aksiom)	prostorna, rasežna (extensa)
nadpojavnstven, bićstven (metafizički)	prvotan (elementaran)
nauka samoduštva (idealizam)	prvina (elementum)
nauka pojmobičja (idealizam)	podmisao (hypothesis)
nauka samotvorstva (materijalizam)	pojedinak (individuum)
nauka svetvarja (materijalizam)	razbor, razbornost (φρόνησις)
navika (ἔθος)	razčlambeni (analitičan)
navlastito (specifično)	razjedinitba, upojedinitba (diferencijacija)
	razmjeran (proporcionalan)
	razlog (ratio)

razvojak (moment)	tvrdben (asertoran)
riek – porijek – sriek (teza – antiteza – sinteza)	tvrdbena jakost (modalitet)
samoseban (apstraktan)	ujedinitba
samosobstven (subjektivan)	um (νοῦς)
samosviestan iliti sebeznao	umisaostvo (idealizam)
samoumski (aprioran)	umječnost (τέχνη)
samoumstvo (racionalizam)	umotvor
sasobičan (istodoban)	umstven (racionalan)
sastavba (sinteza)	urazumljaj (apercepcija)
sastavina (element)	usavršetak (ἐντελέχεια)
skladan (harmonijski)	useban (subjektivan)
složaj (kompozicija)	usoban (nutarnji)
sobstvo (subjekt)	ustroj države (πολιτεία)
sobstvo (jastvo)	uvjet, uvjetak (conditio)
spojka, spona (copula)	uvjetak, uvjetnik (hypothesis)
srčanost (θύμος)	uzor (pralik)
stvarstven (objektivan)	uzročna uzajmica
sudušno tielo (τὸ ἔμψυχον)	uzajmica (relacija)
sumjeran (simetrijski)	valjan (ὀρθός)
suporan (kontraran)	vanseban (vanjski)
suprotlačnost (kontrastnost)	zadruga (κοινωνία)
svebičje (ἐν καὶ πάν)	zadružno biće (ζῶον πολιτικόν)
tvar (ἔλη, materia)	zaglavak (conclusio)
tvarje, tvarina, tvarnost	zbiljan (realan)
	zbiljstvo, zbiljština (realnost)

* * *

Stvaralačka nastojanja oko hrvatskoga filozofijskog nazivlja u Račkoga, Pacela i osobito Markovića nisu nažalost urodila širim srodnim naporima. S jedne strane, politička, općekulturna i ponajprije uže jezična situacija u Hrvatskoj u posljednjoj četvrtini devetnaestoga stoljeća bila je za njih više nego nepogodna, dok je s druge strane i u samih filozofa izgleda sve više slabila i nestajala svijest o dubokoj unutrašnjoj povezanosti jezika i mišljenja te, tomu shodno, o presudnom značenju vlastita jezičnog izraza pri naporima mišljenja. Takva tvrdnja vrijedi, čini nam se, i usprkos vrijednim i značajnim prinosima izgradnji hrvatskog filozofijskog nazivlja što su ih svojim djelom dali prije svih Arnold, Bauer, Bazala. To pokazati imala bi biti naša sljedeća zadaća.

POČETNI NAPORI OKO IZGRADNJE HRVATSKOG FILOZOFIJSKOG NAZIVLJA

Sažetak

U članku su referirana, dokumentirana i komentirana nastojanja oko izgradnje stručnog filozofijskog nazivlja u hrvatskoj filozofiji od sredine 19. stoljeća do pojave *Estetike* Franje Markovića.

Na početku se daje sažeti prikaz diskusije o glavnim načelnim pitanjima vezanim za filozofijsku terminologiju u narodnome jeziku, koja je bila vođena u prvim brojevima *Zagrebačkog katoličkog lista*. Zatim je izložen i kraćom diskusijom popraćen popis hrvatskih filozofijskih nazivaka u ranim teološko-filozofskim spisima Franje Račkog, a potom i Vilhelma Švelca u raspravi *Sidro mudroslovja*. Svugdje gdje je to moguće hrvatskim se prevedenicama prilaže i originalan grčki, latinski ili njemački termin.

Na podlozi referata osnovnih stavova o pitanjima odnosa jezika i mišljenja općenito te o problemu stručne filozofijske terminologije na narodnome hrvatskom jeziku u Vinka Pacela i u Franje Markovića komentira se zaključno i priloženi popis njihovih glavnih terminoloških rješenja.

INITIAL ATTEMPTS AT CONSTITUTING CROATIAN PHILOSOPHICAL TERMINOLOGY

Summary

The article refers, documents and comments on the attempts to constitute technical philosophical terminology in Croatian philosophy from mid-nineteenth century to Franjo Marković's »*Esthetics*«.

At the beginning of the article, there is a concise account of the discussion led in the first issues of »*Zagrebački katolički list*« (»*The Catholic Journal of Zagreb*«) about the principal questions of Croatian philosophical terminology. There follows a briefly reviewed list of Croatian philosophical terms in the early theological-philosophical works written by Franjo Rački and Vilhelm Švelec in the treatise »*Sidro mudroslovja*« (»*The Anchor of Philosophy*«). The Greek, Latin or German original is listed along the Croatian translation wherever possible.

Finally, on the basis of the description of Vinko Pacel and Franjo Marković's essential views on the issues concerning the relation between language and thought in general, and on the issue of technical philosophical terminology in Croatian, the author comments on the appended list of the main terminological solutions proposed by them.